

Gönderim Tarihi: 16.02.2022
Kabul Tarihi: 25.02.2022
Yayımlanma Tarihi: 26.06.2022

Mushaf'ta Eksiklik-Fazlalık Tartışmalarına Mukâtil ve Câbirî Perspektifinden Bir Değerlendirme

Muhammed Hayri ŞAHİN

Dr. Öğr. Gör. Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Bölümü
Tefsir Anabilim Dalı

University of Kastamonu Faculty of Islamic Sciences
Department of Tafsir.
Kastamonu, Turkey
mhsahin@kastamonu.edu.tr

ORCID orcid.org/ **0000-0002-4487-0150**

Atıf/Cite as: Şahin, Muhammed Hayri. "Mushaf'ta Eksiklik-Fazlalık Tartışmalarına Mukâtil ve Câbirî Perspektifinden Bir Değerlendirme" Kalemname, 7/13 (Haziran 2022), 73-91.

Öz: İslâmiyet'in ilk yıllarından beri Kur'ân hakkında çeşitli iftiralar atılagelmiştir. Bu makalede bugün elde bulunan Mushaf'a alınmamış ayetlerin var olup olmadığı veya aslında vahiy olmayıp Mushaf'a yazılmış ibarelerin varlığı tartışılmıştır. Ayrıca bu tartışma ilk tam tefsir olarak günümüze ulaşmış *Tefsîr-u Mukâtil b. Süleyman* (ö.150 h) ile günümüz tefsirlerinden *Fehmu'l-Kur'âni'l-Hakîm* (Muhammed Âbid el-Câbirî) (ö.2010 m) tefsirleri örneğinde değerlendirilmiştir. Özellikle müsteşriklerin ve gulat Şîî akımlarının sahiplendikleri bu iddiaların klasik dönem ve çağdaş dönem iki müfessir tarafından nasıl değerlendirildiğinin ele alındığı bu çalışma, aynı zamanda bu iddiaların tarihi süreci üzerine yapılacak çalışmalara yol göstermeyi hedeflemektedir. Bu çerçevede her iki tefsirin konuya yaklaşımları analize tabi tutulmuş, elde edilen bulgular tahlil edilmiş ve ortaya çıkan bilgiler sentezlenmiştir. Sonuç olarak özellikle bugün tüm İslâm Dünyasının kabul ettiği Mushaf'ta eksik ayet bulunduğu yönünde herhangi bir tartışmanın tebeu't-tâbiîn döneminde telif edilmiş bir tefsirde yer almadığı görülmüştür. Bu sonuç, zaman içerisinde Mushaf hakkında ortaya atılan iftiraların boyutlarını göstermektedir. Bununla birlikte özellikle müsteşriklerin sahiplendikleri fakat günümüz tefsirlerince kabul edilmeyip eleştirilen Garânik olayının ise Mukâtil tefsirinde yer alması dikkat çekici olarak durmaktadır. Bu da bugünün kabulleri ile hicrî ikinci asrın kabulleri arasındaki farklılığı göstermektedir.

Anahtar Kelimeler:

Tefsir, Mukâtil, Câbirî, Eksiklik, Mushaf.

An Evaluation of the Debates of Deficiency and Surplus in the Mushaf from Muqātil and Jābirī Perspektive

Abstract: Various slanders have been made about the Qur'an since the early years of Islam. In this article, it is discussed whether there are verses that have not been taken to Mushaf that are available today, or whether there are actually no revelations and the existence of phrases written in mushaf. In addition, this discussion has been evaluated on the example of *Tafsir-u Muqātil b Suleiman* (d. 150 A.D.), who has reached our days as the first complete tafsir, and the tafsir of *Fahmu'l-Qur'an al-Hakim* (Muḥammad 'Ābid al-Jābirī d. 2010 A.H.), one of the modern tafsir. In particular, this study, which deals with how these claims owned by the orientalist and the Ghulat Shī'a currents are evaluated by two interpreters of the classical period and the modern period, also aims to guide the work to be done on the historical process of these claims. Within this framework, the approaches of both exegesis to the subject have been analyzed, the findings obtained have been analyzed and the information obtained has been synthesized. As a result, it has been seen that any discussion that there is a missing verse in Mushaf, which is accepted by the entire Islamic World especially today, was not included in an exegesis that was published during the atbau't- tābi'īn period. This result shows the extent of the slander that has been revealed about Mushaf over time. However, it is noteworthy that the Garānik incident, which was especially owned by the orientalist but was not accepted and criticized by modern-day exegetes, is included in the Muqātil exegesis. This shows the difference between today's acceptances and the acceptances of the second century of Hijra.

Keywords:

Tafsir, Muqātil, Jābirī, Deficiency, Mushaf.

GİRİŞ

İlahi kitaplar içerisinde Kur'ân-ı Kerîm hiçbir bozulmaya uğramadan günümüze kadar gelebilmiş tek kitaptır.¹ Çünkü ilahi irade bu yönde tecelli etmiştir.² Ancak buna rağmen tarihsel süreçte Kur'ân-ı Kerîm'de de tahrif olduğu yönünde iftiralar olagelmıştır. Genelde Müslümanlar'ın, özelde Hz. Peygamber'in bir devlet kuracak kadar güçlenmesini içlerine sindiremeyen kimi müşrikler daha Hz. Peygamber hayatta iken kendilerine de vahiy geldiği yalanıyla peygamberliklerini ilan edebilmişlerdir.³ Tarihi süreç içerisinde Hıristiyan ve Yahudiler'in çeşitli sûretlerde iftiraları olduğu gibi, İslâmiyet içerisinde mevcut çeşitli fırkaların da bilerek veya bilmeyerek Kur'ân'da tahrif olduğunu ima eden görüşler serdettiği görülmüştür. Kur'ân'a karşı nüzul döneminden başlayan ve günümüzde de devam eden bu iftiralara Kur'ân kesin bir dille cevap vermiştir.⁴ Daha da ötesi Kur'ân, tehdî ayetleriyle⁵ kimsenin kendisinin tek sûresinin benzerini dahi meydana getiremeyeceğine dair meydan okumuştur.⁶

Bu çalışmada bugün elde bulunan Mushaf'a bazı ayetlerin alınmadığı, bazı ayetlerin ise –vahiy olmadıkları halde- Mushaf'a eklendiği iddiaları Mukâtil b. Süleymân'ın *Tefsir-u Mukâtil b. Süleyman* ve Muhammed Âbid el-Câbirî'ye ait olan *Fehmü'l-Kur'âni'l-Hakîm* tefsirleri örneğinde değerlendirilecektir. Bu sayede tefsir tarihi sürecinde erken dönem ve günümüz ulemasının mezkûr iddialar hakkındaki bakış açılarını ortaya koyma konusunda bir fikir ortaya çıkacaktır. Ancak şu unutulmamalıdır ki bu çalışma Mushaf'ta eksiklik-fazlalık tartışmalarının tarihi sürecini olduğu gibi ortaya koyma amacını gütmemekte fakat bu bağlamda yapılacak çalışmalara yardımcı olmayı hedeflemektedir.

Mukâtil b. Süleyman'a ait olan tefsir, Kur'ân'ın tamamının tefsir edildiği ve bugüne ulaşmış en erken dönem tefsir olma özelliğine sahiptir. Bu özelliği ile Kur'ân'ın tamamının tefsiri hakkında hicrî ikinci asrın bilgi birikimini yansıtmaya açısından değerlidir. Ayrıca Mukâtil, bir etbâu't-tâbiîn âlimi olması⁷ ve hocalarının çoğunlukla tâbiîn tabakasından müteşekkil olması da Mukâtil tefsirinin seçiminde önemli bir etken olmuştur. Bununla birlikte Mukâtil, isrâiliyata sıklıkla başvurması⁸ ve isnada yer vermemesi gibi konularda eleştiri oklarının hedefi olmuştur. Ancak ulema genel olarak

¹ Diğer kitapların tahrif olduğuna dair bkz. Bakara 2/75, Nisâ 4/46, Mâide 5/13, 41.

² Hicr 15/9.

³ el-Esved el-Ansî, Tuleyha b. Huveylid el-Esedî, Secah et-Temîm ve Müseylimetü'l-Kezzab el-Hanefî kendilerine vahiy geldiğini iddia edip Peygamberliklerini ilan etmişlerdir. Bkz. Bahriye Üçok, *İslâm'dan Dönerler ve Yalancı Peygamberler* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1967), 35-107.; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (Ankara: İmaj Yayınları, 2003), 1/394, 1/406-407, 1/451, 1/543-544.

⁴ Kur'ân'ın uydurulma olmadığına dair bkz. Yûnus 108/37, Yûsuf 12/111, Furkân 25/4-6.; Eskilerin masalları iddialarına dair bkz. En'âm 6/25, Enfâl 8/31, Nahl 16/24.

⁵ Tehaddî, Kur'ân'ın, kendisinin ilahi kaynaklı olduğunu bildirmek için, insanların Kur'ân'ın sûrelerinin benzeri bir sûre dahi meydana getiremeyeceklerine dair tüm insanlığa meydan okumasıdır. Daha geniş bilgi için bkz. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, (Ankara: Elif Ofset, 1979), 163-164.; Numan Konaklı, "İ'cazu'l-Kur'ân Fikri: Mahiyet, Tarihsel Süreç ve Literatür", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2012/2), 251-290.

⁶ Bakara 2/23-24, Yûnus 10/38, Hûd 11/13, İsrâ 17/88.

⁷ Teorik olarak Mukâtil'in tâbiîn tabakasından olması da muhtemel olmakla birlikte eldeki verilere göre etbâu't-tâbiîn tabakasından yer almaktadır. Daha geniş bilgi için bkz. Muhammed Hayri Şahin, *Tefsir'de Usul Farklılığı Mukâtil ile Câbirî Örneği* (İstanbul: Hiperayın, 2021), 26-27.

⁸ Mukâtil'in isrâiliyâtı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Şahin, "Tefsirde İsrailiyat Tartışmaları: Mukâtil b. Süleyman ile Muhammed Âbid el-Câbirî Örneği", *Turkish Studies –Religion* 16/1 (Mart 2021), 90-95.

Mukâtil'in müfessir kimliği hakkında övgüyle bahsetmiştir.⁹

Faslı bir âlim olan Câbirî, yıllar boyunca edindiği Kur'ân ve felsefe bilgi birikimini ömrünün son dönemlerinde telif ettiği tefsiri ile taçlandırmıştır. Bu süreçte önce *Medhal* isimli Kur'ân'a giriş eseri ve ardından nüzul tertibine göre ve siret eşliğinde kaleme aldığı *Fehmu'l-Kur'ân* isimli tefsirini telif etmiştir. Câbirî, tefsirinde işlediği bu metotla günümüz Müslümanlarının problemlerine çözüm üretme çabası içerisinde olmuştur. Gerek günümüz bakış açısını yansıtmaması gerekse tefsirde farklı bir metot uygulaması özellikleri ile Câbirî'nin tefsiri de bu çalışmada örnek olarak seçilmiştir.

Kur'ân'ın Tahrif Olduğu Hakkındaki İddialar

Kur'ân'ın tahrif olduğunu savunanlardan ele alınacak ilk grup bu konuda çok sayıda eser kaleme almalarından dolayı müsteşriklerdir. Müsteşrikler, İslâmiyet ve Kur'ân üzerine araştırmalar yapmışlar ve yaptıkları bu araştırmalarda çoğunlukla Kur'ân'ın tahrif edildiğini savunmuşlardır. Esasen batıda İslâmiyet üzerine akademik düzeyde araştırmalara başlamanın tarihi m.1312 olarak gösterilir.¹⁰ Bununla birlikte 1860 yılında Theodor Nöldeke'nin (1836-1930) yayınladığı "*Geschichte des Qorans*" isimli eserle birlikte Kur'ân hakkındaki tahrif iddiaları daha yoğunlaşmıştır.¹¹ Bu çalışmaların günümüzde de hâlen devam ettiği bilinmektedir.¹² Müsteşrikler çalışmalarında temel olarak Kur'ân'ın bir Allah kelamı olmadığı ve Hz. Peygamber'in kaleminden çıkmış bir eser olduğunu ispat çabası içerisindeydiler.¹³ Bu iddialarını temellendirmek için de Hz. Peygamber'in ümmî olmayıp, okuma yazma bildiğini ispat etmeye çalışmışlardır.¹⁴ Yine bu çerçevede onun Kur'ân'ı yazarken çevresel faktörlerden etkilendiği,¹⁵ geçmiş milletlerin hikâyelerinden bildiklerini Kur'ân'a yazdığı¹⁶ şeklindeki iddiaları gündeme getirmişlerdir. Hatta onun bu öğretileri, dönemindeki Yahudiler'den, Hıristiyanlar'dan ve Rahip Bahira'dan aldığı iddia edenler olmuştur.¹⁷ Müsteşrikler yine bu çerçevede kıraat farklılıklarını ele alarak Kur'ân'ın, üzerinde ittifak edilmiş bir metni olmadığını iddia etmişlerdir.¹⁸ Ayrıca Kur'ân'ın bilinen, bulunan en eski nüshaları ile şu anda eldeki nüshasını karşılaştırıp¹⁹ bugünkü metnin orijinal metin olmadığını ispat etme çalışmalarının da halen sürdüğü iddia edilmektedir.²⁰ Ancak gerek Kur'ân hakkında gerekse Hz. Peygamber'in hayatı hakkında müsteşriklerin ortaya attıkları iddiaları içeren çalışmaların önyargılı, bilimsellikten uzak, objektiflikten yoksun, analiz edilmemiş, kronolojiye itibar edilmemiş, parçacı bir yaklaşımla hazırlanmış ve

⁹ Bkz. Şahin, *Tefsir'de Usul Farklılığı*, 24-38. Ayrıca bkz. Mehmet Altuntaş, "Mukâtil b. Süleymân'ın Tefsirinde İsrâiliyat ve Hurûf-ı Mukattaa Hakkındaki Yorumları", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]*, 13/13 (2018), 129-158.

¹⁰ Mahmud Hamdi Zakzuk, *Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Plânı*, çev. Abdülaziz Hatip (İzmir: Işık Yay., 1993), 8.

¹¹ Abdülhamit Birışık, *Kıraat İlmi ve Tarihi* (Bursa: Emin Yay., 2014), 167.

¹² Birışık, *Kıraat İlmi*, 179-184.

¹³ Zakzuk, *Oryantalizm*, 75.

¹⁴ Birışık, *Kıraat İlmi*, 168.

¹⁵ Birışık, *Kıraat İlmi*, 170.

¹⁶ Zakzuk, *Oryantalizm*, 77.

¹⁷ Zakzuk, *Oryantalizm*, 77-79.; Taberî Nahl 16/103. ayetin, Hz. Peygamber'e karşı yapılan bu tür iftiralara cevap olarak nâzil olduğunu belirtmiştir. Bkz. Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Ayi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (b.y: Müessesetü'r-Risale Yayınları, 1420/2000), 17/298.

¹⁸ Birışık, *Kıraat İlmi*, 169.

¹⁹ Bu çalışmaları konu edinen "Corpus Coranicum" projesi hakkında daha geniş bilgi elde etmek için bkz. Esra Gözeler, v.d., "Corpus Coranicum Projesi: Kur'ân'ı Geç Antik Döneme Ait Bir Metin Olarak Okumak", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53/2 (2012), 219-253.

²⁰ Birışık, *Kıraat İlmi*, 179-184.

bağlamından kopuk olarak gerçekleştirilmiş çalışmalar olup son derece keyfi bir şekilde kaleme alındıkları ise müsellemdir.²¹

Müsteşrikler tarafından Kur'ân'a karşı yürütülen iftira eylemlerinden bir tanesi de Evanjelik Hıristiyanları'nın yazdıkları *el-Furkânü'l-Hakk* isimli kitaptır. Esasen Hıristiyanlığın Evanjelik yaklaşımının diğer din mensuplarına yönelik olumsuz ve dışlayıcı tutum sergilediği bilinen bir durumdur.²² Nitekim bu dışlayıcı tutuma paralel olarak kaleme alınan kitap ilk önce Arapça olarak yazılmış sonradan İngilizce'ye çevrilmiştir. Kitabın yazarları gerçek isimleri yerine el-Mehdi ve es-Safiyy rumuzlarını kullanmışlardır. Bunlardan el-Mehdî rumuzunu kullanan yazar Amerikalı bir rahip olan Anis Shorosh'tur. Bu kitap tamamen Kur'ân'dan intihal ile yazılmıştır. Kur'ân'ın uydurma olduğunu iddia etmektedir. Müslümanlar'ı müşrik olarak, Hz. Peygamber'i de yalancılıkla itham etmektedir. Tamamen Kur'ân'a benzetmeye çalıştıkları bir üslupla yazdıkları bu kitap teslis inancını içermektedir. İnananlarına ise kendilerine biri saldırdığı zaman asla karşılık vermemelerini, sevgi dolu olmalarını emretmektedir. Bu kitap, içeriğinden anlaşıldığı kadarıyla Müslümanlar'ın inançlarını yok edip yerine bu kitabı ikame etmek ve bu sayede onların yaşadığı bölgelere saldırı düzenlendiğinde olası bir mukavemeti engellemek amacı taşımaktadır.²³

Kur'ân'ın tahrifi konusunda ele alınacak bir diğer grup da "Gâliyye"²⁴ olarak isimlendirilen Şîi akımlarıdır.²⁵ Her ne kadar Şîi akımları genel olarak Kur'ân'ı Hz. Ali (ö.40/661) merkezli tevil ediyor olsalar da özellikle gulat akımlar Kur'ân'ın tahrif edilmiş olduğunu iddia etmişlerdir. Bu akımların içerisinde İsmailiyye, Bahaiyye, Sebeiyye gibi Ahbârî²⁶ Şîi ekolleri bu iddialarla öne çıkmaktadırlar. İsmailiyye kolu, çeşitli siyasi gerekçelerle tevilin de ötesinde, Kur'ân'da tahrif olduğunu, Hz. Ali'nin methedildiği ve veli olduğu ifade edilen bazı ayet ve sûrelerin Kur'ân'a yazılmadığını iddia etmişlerdir.²⁷ Sebeiyye ise Kur'ân'ın onda dokuzunun Mushaf'a alınmadığı görüşündedir.²⁸ İmamiyyenin bir kolu olarak ortaya çıkan Bahâîler de Kur'ân'ın hükmünün artık sona erdiği iddiasında bulunmuşlardır. Bu fırkanın kurucusu olan Şirazlı Seyyid Ali Muhammed (ö. 1850) kendisini Allah ile insanlar arasında bir ayna olarak ilan etmiştir. Ancak bu mezhep müntesipleri İran'da ayaklanma çıkartınca bu şahıs tutuklanıp hapse atılmıştır. Kendisi hapisteyken *el-Beyân* isimli bir kitap kaleme almıştır. Bu kitabının da Kur'ân-ı Kerim'in yerini alması için çabalamıştır.²⁹ Bugün

²¹ Nahide Bozkurt, "Terör ve Şiddet Bağlamında Kullanılan Rivayetlerin Yorumlanması Üzerine", *Dini Araştırmalar Dergisi* 7/20 (Haziran 2004), 132.

²² Şahin Kızılabdullah, "Dinlerde Barışın Teolojik Temelleri: Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm", *Dini Araştırmalar Dergisi* 21/53 (Haziran 2018), 184.

²³ El-Furkanu'l-Hakk hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ahmet Çelik - Ali Rafet Özkan, "Yeni Bir Evanjelik Hıristiyan Taktiği: Uydurma Kur'ân el-Furkanu'l-Hakk", *EKEV Akademisi Dergisi* 10/28 (Yaz 2006), 13-30.

²⁴ Gâliyye, Şia bünyesinde İslâm toplumu tarafından tasvip edilmeyen birtakım görüş ve düşüncelere sahip bazı gruplara verilen isimler olup "gulât", "ehlü'l-gulüv" ve "ashab-ı gulüv" olarak da isimlendirilir. Bkz. Metin Yurdagür, *Kelam Tarihi* (İstanbul: İFAV Yay, 2021), 128-130.; Mustafa Öz, "Gâliyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1996), 13/333.

²⁵ Şîi ekollerin Kur'ân'ın muharref olduğu iddiaları için bkz. Mehmet Atalan, "Şîi Kaynaklarda Ali B. Ebî Tâlip ve Fatıma Mushafı", *Dini Araştırmalar* 8/23 (2005), 93-110.

²⁶ Şîi ekolleri Usûlî ve Ahbârî olmak üzere iki temel grupta ele alınmaktadır. Daha geniş bilgi için bkz. Mazlum Uyar, *İmamiyye Şiasında Düşünce Ekolleri Ahbârîlik* (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2000).

²⁷ Şîilerin bâtinî te'vîl mahiyeti için bkz. Mustafa Öztürk, *Kur'ân ve Aşırı Yorum* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2004).

²⁸ Sebeiyye hakkında daha geniş bilgi için bkz. Sıddık Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2012).

²⁹ Bahâîlik hakkında daha geniş bilgi için bkz. Şinasi Siber, "Bâbilik ve Bahâîlik", *DİB Dergisi* 1/5 (Ekim 1962), 27-31.

Türkiye’de de varlığını sürdüren Bahâîler bağımsız bir din olduklarını iddia etmektedirler.³⁰

Kur’ân’ın tahrif edilmiş olduğunu ortaya süren grupların, görüşlerini desteklemek için ele aldıkları bir kısım olaylar söz konusudur. Klasik dönem bazı tefsirlerde ve tarih kitaplarında da rastlanılan “Garânik olayı” bu meyanda zikredilebilir. İslâm’a uymadığı aşîkâr olan bu garip iddia Necm Süresi vahyolunduğu zaman Şeytan’ın vahye karışmasıyla Hz. Peygamber’in müşriklerin putlarını övdüğü iddiasından müteşekkildir. Dikkatle incelendiğinde klasik dönemdeki müelliflerin sened ve metin tenkidi yapmaksızın bu hadiseyi eserlerine taşıdıkları anlaşılmaktadır. Ancak bu olayın rivayetleri tetkik edildiğinde uydurma olduğu anlaşılmaktadır.³¹ Fakat gerek selef ulemanın gerekse çağdaş dönem ilahiyat araştırmacılarının uydurma olduğunu savundukları bu haber üzerinden özellikle müsteşrik gruplar Kur’ân’ın tahrifinden bahsetmektedirler.³²

Tefsir usulünde nesih başlığı altında zikredilen “tilaveti/metni mensuh ayetler” konusu da Kur’ân’ın tahrifatı iddiasında bulunanlarca ele alınan bir diğer meseledir.³³ Kimi Sünnî kaynaklarda da Hz. Peygamber’in zamanında bir ayet olarak nâzil olmuş ancak bir şekilde Hz. Ebubekir (ö.13/634) zamanında Kur’ân’ın cem’ edilmesi esnasında cem’ heyeti tarafından İmam Mushaf’a yazılmayan ayetlerin var olduğu iddia edilmiştir. Ancak müfessirlerin büyük bir kısmı bu tür rivayetleri kabul etmemektedirler.³⁴

Buraya kadar bugün eldeki Mushaf’a bazı ayetlerin fazladan eklenmiş olduğu, bazı ayetlerin ise yazılmadığı yönündeki mezkûr iddialar ele alınmıştır. Bundan sonra ilgili tefsirlerde bu iddiaların ne denli karşılık bulduğu ele alınacaktır.

1. Mushaf’ta Eksiklik-Fazlalık İddialarının Mukâtil Tefsirinde Değerlendirilmesi

Mukâtil tefsirinde değerlendirilecek ilk mesele nesih konusudur. Mukâtil, Kur’ân’daki altmış dört ayetin neshedildiğini savunmuştur.³⁵ Ancak müfessirin zikrettiği nesih, metni değil, hükmü neshedilmiş ayetlerdir. Bir başka ifadeyle Mukâtil’in tefsirinde, bu başlık altında değerlendirilen “metni mensuh ayetler” konusunda herhangi bir tevile rastlanılmamaktadır. Her ne kadar bu rivayetlerin içerisinde güvenilir hadis kaynaklarında yer alanlar³⁶ olsa da hiçbiri Mukâtil’in tefsirinde

³⁰ Mustafa Öz, *Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 319-324.

³¹ Garânik hadisesi hakkında daha detaylı bilgi için bkz. İsmail Cerrahoğlu, “Garânik Meselesinin İstismarcıları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/1 (1981), 69-91.; Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihi* (Ankara: Yeni Çizgi Yay., 1995), s.169-195.

³² Oryantalistlerin Garânik hadisesi hakkındaki görüşleri için bkz. Seyfullah Kara, “Hz. Peygamber’e Karşı Oryantalist Bakış ve Bu Bakışın Kırılmasında Metodolojik Yaklaşımın Önemi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0/23 (Eylül 2005), 152-153.

³³ Mensuh ayetler üç grupta mütalaa edilmiştir: Hem hükmü hem de metni mensuh ayetler, metni baki olup hükmü mensuh ayetler ve hükmü baki olup metni mensuh ayetler. Bu çalışmada değerlendirilecek olan ise hükmü baki olsun olmasın metni mensuh olan ayetlerdir. Başka bir ifadeyle bir ayetin önce –Kur’ân’ın bir parçası olarak- nâzil olup sonra da ortadan kaldırılması iddiasıdır. Neshin çeşitleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 127.

³⁴ Celâleddin Abdurrahman Suyûfi, *el-İtkân fi Ulumi’l-Kur’ân*, thk. Muhamed ebu’l-Fadl İbrahim, (b.y.: el-Hey’etül-Mısriyyetü’l-Ammetü li’l-Kitab Yay., 1974), 3/81.

³⁵ Bu sayı Mukâtil Tefsiri üzerine çalışmalar gerçekleştiren araştırmacılar tarafından farklılık arz etmektedir. Bkz. Abdullah Mahmut Şehhâte, *Tefsir-u Mukâtil b. Süleyman*, 5/158.; Şeyma Altay, *Mukâtil’in Tefsirinde Kur’ân’ı Kur’ân’la Tefsir* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 90.; Mukâtil’in nesih teorisi için bkz. Şahin, *Tefsir’de Usul Farklılığı*, 101-113.

³⁶ Metni mensuh ayet iddialarına şu iki rivayet örnek verilebilir: “*Bilinen on defa emme ayeti Kur’ân’da daha önce vardı. Sonra beş emme ayeti nâzil oldu (ve önceki ayet ortadan kalktı.)*”, Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-HaccâcMüslim, el-Câmi’u’s-Sahîh, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), “Radâ”, 6/24., “*Benden öğrenin! Benden öğrenin! Allah o kadınlara çıkar bir yol gösterdi. Bekârla bekâr zina ederse yüz değnekle bir sene sürgün; evli ile evliye yüz değnek ve recm var.*” Müslim, “Kitabu’l-Hudud”, 3/12.

kendisine yer bulamamıştır. Buna mukabil metni mensuh ayet rivayetlerine Taberî (ö.310/923), İbn Ebî Hâtîm (ö.327/938), Mâtürîdî (ö.333/944), Zemahşerî (ö.538/1144), Râzî (ö.606/1210) ve İbn Kesîr (ö.774/1373) gibi nisbeten erken dönem sayılabilecek müfessirler mezkûr rivayetlere tefsirlerinde yer vermişlerdir.³⁷ Ayrıca *el-İtkân'da*³⁸ Ahzâb, Tevbe, Beyyine, Saff gibi sûrelerde evvelce bu ayetlerin var olduğu ancak bunların Kur'ân'ın cem'i esnasında yeterli şahid bulamama, yazılı materyallerin yok olması ve unutmaya gibi sebeplerle İmam Mushaf'a yazılmadığı rivayet edilse de³⁹ Mukâtil, bu sûreler hakkında böyle bir bilgi vermemiştir.⁴⁰

Buna mukabil Garânik hadisesi rivayeti Mukâtil'in tefsirinde yer almıştır. O, bu rivayeti Necm 53/24. ayetten sonra aktarmıştır. Mukâtil'in Necm Sûresi tefsirinde aktardığı rivayet şöyledir: Nebi Necm ve Leyl sûrelerini Mekke'de okudu, ilan etti. "Lât ve Uzza'ya ne dersiniz? Ve Menat'a..." kısmını okuyunca uyukladı. Şeytan onun lisanı üzerine, "Diğer üçüncüleri olan (Menat) var ya, işte onlar yüce kuğulardır. Onların (yani, meleklerin) şefaatleri umulur" cümlesini ilka etti. Mekke kâfirleri buna sevindiler ve meleklerin şefaat edecekleri ümidine kapıldılar. Sûrenin sonuna varınca mü'minler Allah'ı tasdik etmek için Nebi ile birlikte secde ederken, Mekke kâfirleri de uydurma ilahları zikredildiğinden secde ettiler. Ancak çok yaşlı olması hasebiyle el-Velid b. el-Muğire yerden toprak alıp alınca götürüp o şekilde secde etti. Nebi'nin hizmetçisi olan Ümmü Eymen, diğer kadın arkadaşları gibi "Yaşasın!" dedi. Yine Nebi'nin hizmetçisi olan Eymen de Hayber günü öldürüldü.⁴¹ Mukâtil'in aktardığı bu rivayette dikkate şâyân hususlar göze çarpmaktadır. En başta o, Hz. Peygamber'in Necm ve Leyl sûrelerini okurken uyukladığını belirtmiştir. Hâlbuki bu rivayetin farklı versiyonlarında Hz. Peygamber'in Leyl Sûresi'ni okuduğu rivayet edilmemektedir.⁴² Mukâtil'in rivayetindeki bir başka husus da onun "الغرائيق العلاء" ifadesini kullanmış olmasıdır.⁴³ Ayrıca "yüce kuğular" olarak tercüme edilen bu ifadeyi onun "melekler" şeklindeki tevili ilgi çekicidir.⁴⁴ Öte yandan bu rivayette dikkat çeken bir başka husus ise onun, diğer kaynaklarda bu rivayet ile ilgili tarihi bilgi olarak yer alan Habeşistan hicretinden dönenler konusuna hiç değinmemiş olmasıdır. Hâlbuki o, bu rivayette başka bir tarihi bilgiye; Eymen'in Hayber günü öldürüldüğü bilgisine yer vermiştir.⁴⁵

³⁷ Taberî, *Câmi'ul-Beyân*, 10/328; Ebu Muhammed İbn Ebi Hâtîm, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Esad Muhammed Tayyib (b.y.: Mektebetü Nezzar Mustafa Elbaz, 1419/1998), 1/200.; Muhammed Ebu Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilat-u Ehli's-Sünne*, thk. Mecdi Baslum (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005), 1/531, 3/68.; Ebu'l-Kasım ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakaiki Gavâmidî'l-Tenzîl* (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 1407/1986), 3/518.; Râzî, *Mefâtihu'l-Çayb*, 3/640; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 5/89; Ebu'l-Fida İsmail İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsuddin (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998), 1/258.

³⁸ *El-İtkân* Suyûtî'nin kaleme aldığı, Kur'an araştırmalarında başucu eserlerinden olarak addedilen eserlerin başında yer almaktadır. Zerkeşi'nin *el-Burhân* isimli eserini referans alarak telif edildiği bilinen eser Ulûmu'l-Kur'ân bahislerini ele almaktadır. Harun Bekiroğlu, *Tefsir Metodolojisi Açısından el-Burhân ve el-İtkân* (Ankara: Araştırma Yay., 2013), 134-136.

³⁹ Suyûtî, *el-İtkân*, 3/81-85.

⁴⁰ Mukâtil tefsirinde mezkûr sûreler hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr-u Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmud Şehhate (b.y.: el-Hey'etü'l-Ammetü'l-Mısriyyetü li'l-Kitab Yay., 1989), 2/153-205, 3/467-511, 4/313-318, 4/77-781.

⁴¹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr-u Mukâtil*, 4/162.

⁴² Garânik olayının diğer rivayetleri için bkz. Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mülük*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, (Beyrut: Dâru't-Turâs, Beyrut, 1387/1967), 2/338-340.; a.mlf., *Câmiu'l-Beyân*, 18/663-668.

⁴³ İsmail Cerrahoğlu Garânik olayı ile ilgili en erken rivayetin İbn İshak'ın eserinde görüldüğünü, ancak bu rivayette "yüce kuğular" ifadesinin yer almadığını, daha sonraki dönem eserlerinde yer aldığını belirtir. Bkz. İsmail Cerrahoğlu, "Garânik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/363.

⁴⁴ Mukâtil, Necm Sûresi'ndeki bu tevili Hacc Sûresi'nde yapmamıştır. Bkz. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr-u Mukâtil*, 2/387.; Mâtürîdî, Hasan-ı Basrî'nin de bu ifadeyi melekler olarak tevili ettiğini, sebep olarak da müşriklerin, kıyamet günü kendilerine şefaat etmeleri ümidiyle meleklerle ibadet etmeleri olarak açıklamıştır. Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilat-u Ehli's-Sünne*, 7/431.

⁴⁵ Kaynaklar Eymen'in Huneyn savaşı esnasında şehit olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Bkz. Ayşegül Dadan, *Ümmü Eymen Hayatı ve Şahsiyeti* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 16-17.

Ayrıca hayatı Hz. Peygamber'e hizmet etmekle geçmiş olan, Hz. Peygamber'in kendisine "annem" diye hitab ettiği, iman timsâli Ümmü Eymen'in böyle bir hadiseye sevinmiş olduğu iddiası da dikkat çekici bir diğer meseledir.⁴⁶

Ayrıca Mukâtil, Hacc 22/52. ayetin sebab-i nüzulünün de bu ayet olduğunu belirtmiştir. Müfessir ayetteki ⁴⁷ "وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلَقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ" ifadesinin tefsirinde Hz. Peygamber'in Necm sûresini tilaveti esnasında uyuklayıp aynı sözleri söylediğini, kâfirlerin ise bu sözleri duyunca sevindiklerini ve Hz. Peygamber'in ayeti ikinci kez baştan ve bu kez doğru bir şekilde okuduğunu aktarmıştır. Bundan sonra Mukâtil, Hacc 22/52. ayetin sonraki kısmı olan "فَيَسْخُ اللَّهُ مَا يُلْقَى" ⁴⁸ "الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحَكِّمُ اللَّهُ آيَاتِهِ" ifadesinin bu rivayeti açıklar mahiyette olduğunu bildirmiştir.⁴⁹ Garânik hadisesini aktaran eserler bu hadiseyi genellikle Necm 53/24. ve Hacc 22/52. ayetleriyle ilişkilendirirler. Mukâtil, bunlara ilaveten ne ilginçtir ki Kureyş sûresinin Müslümanlarla alay edenler hakkında nâzil olduğunu bildirdikten sonra bu rivayete tekrar yer vermiştir.⁵⁰

Kur'ân'da eksik ayet bulunduğu veya sonradan ayet eklendiği iddialarının Mukâtil'in tefsirinde araştırıldığı bu başlık altında belirtilmesi gereken hususlar vardır. Özellikle "metni bâkî hükmü mensuh" kategorisindeki nesih teorisini tefsirinde sıklıkla işleyen Mukâtil'in, tefsirinde metni mensuh ayet sınıfına hiç değinmemiş olması dikkat çekicidir. Elbette Mukâtil'in bu konuda tefsirinde söz söylememiş olması onun bu konudaki görüşlerinin mahiyeti hakkında kesin bir fikir ortaya koymamaktadır ancak yine de bu görüşün tefsirde yer almadığını görmek önemli olarak görülmektedir. Nitekim erken dönem tefsirlerinde mevzubahis rivayetlerin yer almış olması Mukâtil'in bu tavrını değerlendirmede göz önünde bulundurulması gereken önemli bir kriter olarak durmaktadır. Ayrıca müfessir, tefsirin mukaddimesinde müfessirin özellikleri arasında "nasih ve mensuhu bilmek" hususunu belirtmiş, bununla birlikte neshin tanımını veya tasnifi hakkında herhangi bir bilgi aktarımında bulunmamış ve dolayısıyla bu konuya da değinmemiştir. Tüm bunlar Mukâtil'in mevzubahis meseledeki görüşü hakkında ipuçları vermektedir.

Buna mukabil özellikle Garânik rivayetinin Mukâtil'in tefsirinde yer almış olması, hakkında müzakere edilmeye değer bir diğer meseledir. En başta, yedinci asır sonrası müfessirlerince ve özellikle günümüz müfessirleri tarafından reddedilen⁵¹ bu rivayeti müfessirin reddetmeyip tefsirinde kaleme almış olması, üzerinde durulmaya değerdir. Ancak klasik dönemde kült olarak nitelendirilen müfessirlerin rivayeti benimseyip Hz. Peygamber'in bu sözleri söylediğini savdukları⁵² göz önünde bulundurulursa Mukâtil'in de bu rivayeti kabul eden bir akımın içinde yer alması makul karşılanmalıdır.

⁴⁶ Bünyamin Erul, o dönemde yaşamış olan, biri Hz. Peygamber'in azatlı hizmetçisi, diğeri Hz. Peygamber'in hanımı Ümmü Bereke'nin hizmetçisi olmak üzere iki farklı Ümmü Eymen olduğu, bu ikisinin isimlerinin zaman zaman karıştırıldığı bilgisini vermektedir. Bünyamin Erul, "Ümmü Eymen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/317.; Ümmü Eymen'in İslâmiyet sonrası hayatı hakkında ayrıca bkz. Dada, *Ümmü Eymen Hayatı ve Şahsiyeti*, 26-39.

⁴⁷ "Senden önce hiçbir rasül ve nebi göndermedik ki o bir şeyler arzuladığında Şeytan onun arzularına bir şeyler katmaya kalkışmasın..."

⁴⁸ "Allah Şeytan'ın katmaya çalıştığı şeyleri yok eder ve kendi ayetlerini sağlamlaştırır."

⁴⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsir-u Mukâtil*, 3/132-133.

⁵⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsir-u Mukâtil*, 4/887.

⁵¹ Yunus Emre Gördük, "Tefsirde Rivayet-Yorum İlişkisi Üzerine Kronolojik Bir Analiz: Garânik Olayı Örneği", *Artuklu Akademi*, 5/1 (Haziran 2018), 14-25.

⁵² Gördük, "Tefsirde Rivayet-Yorum İlişkisi", 8-14.

Mukâtil'in "الغرائيق العلي" ifadesini "melekler" olarak tevil etmesi bu rivayeti yumuşatma/uyarlama amacı mı gütmektedir, yoksa bu yöndeki rivayetlere mi uymaktadır? Mukâtil'in, tefsirinde özellikle Tevrat kullanımında İslâmî düşünceye uyarlama yaptığı bilinmektedir.⁵³ Onun bu alışkanlığına bakarak bu rivayette de bir uyarlama yaptığı düşünülebilir. Ancak Hasan-ı Basrî'ye nispet edilen "melekler" te'vili göz önünde bulundurulduğunda kanaatimizce Mukâtil de bu yöndeki rivayeti tercih etmiş ve kendi yorumunu katmamıştır. Mukâtil'in Kureyş sûresi tefsirinde de bu rivayetten bahsetmesi ise onun kendi yorumu olduğu izlenimini doğurmaktadır. Muhtemelen sûredeki "kâfirlerin ilahları" üzerinden yapılan restleşme müfessire bu rivayeti hatırlatmış ve o da garânik rivayetini Kureyş sûresi eşliğinde okumayı tercih etmiştir. Başka bir ifadeyle Mukâtil, garânik rivayetinde gerçekleştiğini savunduğu putlara övgü (!) ile başlayan sürecin nihayetinde "ben sizin taptıklarınıza tapmam" ile son bulduğunu ihsas ettirmiştir.

2. Mushafta Eksiklik Fazlalık İddialarının Câbirî Perspektifinden Değerlendirilmesi

Câbirî, Kur'ân'da tahrif olduğu iddialarının öteden beri süregelen bir tartışma olduğunu belirtmiştir. Müfessir, bu tartışmanın Mushaf'ta olması gereken bazı ayetlerin Mushaf'a yazılmadığı veya bazılarının da ayet olmadığı halde Mushaf'a eklendiği şeklinde iki farklı yönden gerçekleştiğini bildirmiştir.⁵⁴

Câbirî'ye göre bu konudaki bir tartışma grubu Hıristiyanlar ve müsteşrikler ile yürütülmektedir. O, Hıristiyanlarla yürütülen tartışmanın mukaddes kitapların tahrifatı ile ilgili olduğunu belirtmiştir. Müfessir, bu tartışmanın da her iki grubun, yekdiğerinin Kitap'ının aslını koruyamadığı tartışması olduğunu ifade etmiştir. Câbirî, Kur'ân'ın, İncil ve Tevrat'ın tahrif edildiğini belirten ayetlerini aktarmıştır. Buna mukabil Hıristiyanların da bazı İslâm âlimlerinin görüşlerine dayanarak, Kur'ân'ın da tahrif edildiği iddialarında bulunduğunu belirtmiştir. Müfessir, Kur'ân'ın tahrifi konusundaki bir diğer tartışmanın da Şia ve Ehl-i Sünnet arasında cereyan ettiğini ifade etmiştir. Müellif, Şia ve Ehl-i Sünnet'in de Müslüman – Hıristiyan tartışmasına paralel bir şekilde birbirlerini Kur'ân'ı tahrif etmekle itham ettiklerini belirtmiştir.⁵⁵

Bu noktada Câbirî "tahrif" kavramını açıklamaya başlamıştır. Tahrifin bir şeyin anlamını değiştirmek ve onu tevil etmekle veya ona harf veya hareke eklemek veya ondan harf veya hareke çıkarmakla gerçekleştiğini belirtmiştir. Müfessir, bu anlamıyla sûre başındaki besmeleler, yedi harf, kıraatler gibi konuların tahrif konusu içerisine dâhil olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶ Ancak o, bugün eldeki Mushaf'ın tamamen Allah'ın indirdiği kelimeler olduğunu savunmaktadır.⁵⁷

Öte yandan Câbirî Mushaf'ın nâzil olmuş olan tüm ayetleri bünyesinde barındırmadığını

⁵³ Şahin, "Tefsirde İsrailiyat Tartışmaları", 92.

⁵⁴ Muhammed Âbid el-Câbirî, *Medhal ile 'l-Kur'âni 'l-Kerîm* (Beyrut: Merkez-u Dirasati'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 2006), 222.

⁵⁵ Câbirî, *Medhal*, 222.

⁵⁶ Ancak Câbirî bu konulardaki tahrifi mukaddes bir kitabın tahrifatı olarak değil, yalnızca kelime anlamı itibarıyla bir değişim anlamında kullanmıştır. Örneğin kıraatlerin hepsinin mütevatir olduğunu savunmaktadır. Câbirî'nin kıraatler konusundaki görüşleri için bkz. Câbirî, *Medhal*, 174-179.

⁵⁷ Câbirî, *Medhal*, 222.

savunmuştur. Müfessir, ayrıca İslâm ulemasının hepsinin de bu görüşte birleştiğini belirtmiştir. Bununla birlikte müellif, ulemanın bu görüşü nesih teorisiyle ifade ettiğini belirtmiştir. Ona göre hem Sünnî kaynaklarda hem de Şîî kaynaklarda bu konu yer almaktadır.⁵⁸

Bu açıklamaların ardından Câbirî Sünnî kaynaklarda yer alan, Mushaf'a alınmayan ayetleri ele almıştır. Bu çerçevede o, ilk önce Ahzâb sûresini incelemiş ve Kurtubî'ye başvurarak bu sûre hakkındaki rivayetleri aktarmıştır. Câbirî'nin naklettiği bu rivayetlere göre başlangıçta bu sûre bir rivayete göre Bakara sûresi kadar, bir başka rivayete göre de iki yüz ayettir. Müellif, bundan sonraki süreçte müfessirlerin, bu sûrenin çoğunun neshedildiğini savunduklarını ifade etmiştir.⁵⁹ Bununla birlikte Câbirî, bu sûreden recm ayetinin tilâvetinin neshedilmiş olduğu, hükmünün ise bâkî kaldığı iddialarını nakletmiştir. Müfessir, recm ayetini Hz. Ömer'in (r.a.) cem' heyetine getirdiğini, ancak yeterli şahit bulamadığı için mushafa yazdıramadığı rivayetini burada özellikle zikretmiştir.⁶⁰ Müellif, Hz. Aişe'ye (r.a.) istinad edilen bir başka rivayete göre ise hem recm ayetinin hem de büyük emzirme ayetinin⁶¹ yazılı olduğu sahifeleri bir keçinin yediğini⁶² belirtmiştir.⁶³

Öte yandan Câbirî, Suyûtî'nin hal' ve hafd sûreleri olarak isimlendirilen iki sûrenin⁶⁴ Mushaf'a alınmadığı görüşünü de aktarmıştır.⁶⁵ O, kunut duaları olarak bilinen bu duaların İbn Abbas,

⁵⁸ Câbirî, *Medhal*, 223.

⁵⁹ Adil Yavuz, Ahzâb sûresi'nin bir bölümünün kaldırıldığı yönündeki rivayetlerin hepsinin sahabeden yalnızca Übey b. Ka'b'a dayanması açısından ferd-i mutlak olduğunu, ayrıca rivayetlerdeki lafızların ve sayıların farklı oluşu, nesholan ayet sayısının 200 gibi çok abartılı bir sayıda oluşu, bu denli geniş çaplı bir nesih rivayetinin yalnızca Übey b. Ka'b'dan gelmesi, ashabın hiçbirinin Kur'an'ın cem'i sırasında bu duruma itiraz etmemiş olması, o dönemde sûrelerin başlangıç ve bitiş yerlerinin herkes tarafından tam olarak bilinmediğinden bazı sahabilerin iki sûreyi tek bir sûre olarak algılamış olması ihtimalleri ile tenkit etmiştir. Bkz. Adil Yavuz, "Kur'an'da Eksiklik Olduğu İddiaları Bağlamında Bazı Sûrelerle İlgili Rivayetler Üzerine Bir Değerlendirme (Ahzâb, Muavvizeteyn, Kunut ve Nurayn Rivayetleri)", *Marife* 6/1 (Nisan 2006), 10-14, 22-25.

⁶⁰ Muhsin Demirci Recim ayeti rivayetlerinin Hz. Ömer'in Kur'an'ın cem' edilmesini kendisi teklif etmişken ve onun Kur'an konusunda hassasiyeti meşhurken tilaveti neshedilmiş bir metni Kur'an'a yazdırmaya çalışması düşüncesinin tutarsız olması, arza-i âhirede bulunan Zeyd b. Sâbit'in başkanlığını yaptığı cem' heyetinde bu ayeti yazdırmak için iki şahit bulunamayışının mümkün olmadığı, hükmü bâkî olacak ve tüm toplumun ahlâkî yapısını etkileyecek kadar önemli olan bir ayetin metninin neshi düşüncesinin anlamsızlığı gibi tenkitlerle birlikte metin açısından pek çok yönden kabul edilemez olduğunu savunmuştur. Bkz. Muhsin Demirci, "Nesih Bağlamında Recim Âyeti Sorunu", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (2000) 101-119.

⁶¹ Adil Yavuz, evlenme haramlığı oluşturan süt emme ayetinin nesholduğu rivayetlerinin senet açısından sadece Hz. Aişe ve ondan da Amra bint Abdırrahmân'a istinad edilmesi yönüyle ferd-i mutlak olduğu, rivayetlerdeki emme miktarının on, yedi, beş gibi farklı lafızlarla telaffuz edilmesi hasebiyle rivayetlerin muzdarip olduğu, metin olarak da Hz. Peygamber'in vefatından sonra neshin gerçekleşmeyeceğini belirtmiştir. O, ayrıca bir metne ayet diyebilmek için o metnin mütevâtir haberle gelmiş olması gerektiği, bu rivayetlerin ise âhat olduğu, arap örfünde bu denli yaygın olan sütannelik kurumu ve evlenmede haramlığı oluşturan sütkardeşliği ile ilgili böylesine önemli bir konuda -eğer varsa- bir ayetin tüm sahabe tarafından bilinmesi gerektiği halde kimsenin Kur'an'ın cem'i sırasında bu duruma itiraz etmemiş olması, sahabe mushaflarını inceleyen İbn Dâvûd'un Hz. Aişe Mushafı'nda ziyade bir ayet olmadığını belirtmesi, bu rivayetleri eserlerinde tahrir eden musanniflerin, eserlerinde kıraat, fedâilu'l-Kur'an gibi bölümler olmasına karşın bu rivayetleri nikâh ve radâ bölümlerinde nakletmiş olmaları, çoğu fikhî âliminin bu rivayetleri fikhî bir delil olarak bile kabul etmemiş olmaları gibi sebeplerle böyle bir ayetin olmadığını ifade etmiştir. Ancak bu rivayetlerin Hz. Peygamber zamanında süt emme konusunda bir tedricilik teşkil edebileceğini, bu konuda nihai hükmün de Nisa 4/23 ile verilmiş olabileceğini savunmuştur. Bkz. Yavuz, "Evlenmeyi Haram Kılan "Beş Kez Süt Emme" Üzerine Bir Değerlendirme (Kur'an'dan Bir Âyet mi, Peygamberimizden Gelen Bir Rivayet mi?)", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/23 (Kasım 2006), 51-71.

⁶² Muhsin Demirci bir Kur'an ayetinin bekasının yalnızca bir hurma yaprağına bağlı olması ve onu da evcil bir hayvanın ortadan kaldırmasıyla yok olması fikrinin sahabilerin Kur'an kitabeti konusundaki hassasiyetleriyle ve Kur'an'ın muhafaza edilmesi konusundaki İlahî İrade'nin beyanıyla uyumadığını ifade etmektedir. Bkz. Demirci, "Nesih Bağlamında Recim Âyeti Sorunu", 107-108.

⁶³ Câbirî, *Medhal*, 223-224.; Kurtubî'nin Ahzâb Sûresi hakkında verdiği bilgiler için bkz. Muhammed b. Ahmed El-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Ahmed el-Burduni – İbrahim Atfeyyeş (Kahire: Daru'l-Kütübi'l-Mısıriyye, 1964), 14/113.

⁶⁴ Adil Yavuz, bu iddiyanın var olduğu rivayetlerin hepsini incelemiş ve hepsinin senedini zayıf bulmuştur. Ayrıca bu rivayetlerin, güvenilir olarak addedilen ve Kütüb-i Sitte olarak anılan kaynaklarda yer almadığını ve tüm sahabilerin bu iddiayı sahiplenmediğini belirtmiştir. Bkz. Yavuz, "Kur'an'da Eksiklik Olduğu İddiaları Bağlamında Bazı Sûrelerle İlgili Rivayetler Üzerine Bir Değerlendirme (Ahzâb, Muavvizeteyn, Kunut ve Nurayn Rivayetleri)", 18-21, 29-32.

⁶⁵ Suyûtî bu bilgi için Hüseyin b. Münâdî'nin (ö. 336/947) en-Nâsîh ve'l-Mensûh isimli eserini kaynak göstermektedir. Ayrıca Kâdî Ebubekr İbnü'l-Arabî'nin, bu hususta yapılan rivayetlerin âhad nitelikte olduğunu, Kur'an'ın nüzulü veya neshinde hüccet kabul edilemeyeceği görüşünü aktarmıştır. Bkz. Suyûtî, *el-Likân*, 3/85.

İbn Mes'ud ve Übeyy b. Ka'b⁶⁶ Mushafları'nda yer almasına karşın İmam Mushaf'ta yer almadığını belirtmiştir.⁶⁷

Câbirî, bunlarla birlikte cihad ile ilgili bir ayetin de neshedildiğini belirten bir rivayeti aktarmıştır. Aynı şekilde o, Ahzab 33/56. ayetin sonunda "ilk safta yer alanlara da" ifadesinin yazılmadığı şeklindeki görüşü⁶⁸ belirtmiştir.⁶⁹ Ancak onun aktardığı bu rivayette Hz. Osman'ın Mushaf'ı bu şekilde değiştirdiğine dair bir cümle bulunmaktadır.⁷⁰

Ardından Câbirî, Suyûtî'nin eserinde tilâveti mensuh olarak yer alan ayet rivayetlerini nakletmiştir. Bu rivayetler içerisinde "Âdemoğlu bir vadi dolusu mal istese..." şeklinde başlayan rivayet⁷¹ dikkati çekmektedir. Müellif bu rivayetin iki farklı varyantını aktarmıştır. Câbirî bundan sonra İbn Ebî Hâtim kanalıyla Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'ye isnad edilen müsebbihât sûreleri gibi bir sûrenin neshedildiği rivayetini⁷² nakletmiştir. Kendisi ayrıca Müslime b. Muhalled el-Ensârî'nin (ö.62/682) Mushaf'a yazılmamış iki ayet olduğu rivayetini de nakletmiştir.⁷³

Bundan sonra Câbirî, Buhârî ve Müslim'in kitaplarında yer alan, Enes b. Malik'in, Bi'r-i Maûne olayında şehid olanlar hakkında ayetler nâzil olduğu ve bu ayetlerin neshedildiğini ifade ettiği bir başka rivayeti nakletmiştir. Son olarak da o, Taberî'de yer alan, Hz. Hasan'a ve İbn Abbas'a isnad edilen, Kur'an'ın bazı bölümlerinin neshedildiği yönündeki rivayetleri aktarmıştır.

Câbirî tüm bu rivayetlerin ardından Ehl-i Sünnet ulemasının bir kısmının bu rivayetleri nesih teorisiyle açıkladığını belirtmiştir. Müfessir, bir diğer kısmının da bu rivayetleri ahad haber kategorisinde değerlendirip, Kur'an'ın ahad haberle değil, mütevatir haberle sabit olacağı görüşünü serdettiklerini ifade etmiştir.⁷⁴

Bundan sonra Câbirî Şîî kaynakların savunduğu tahrif iddialarını ele almıştır. Ancak müfessir, tahrif iddialarını çok ileri uçlara taşıdıkları için gulat olarak bilinen aşırı Şîî kollarının değil, resmi Şîî kaynaklarının iddialarını ele aldığını belirtmiştir. Onun bu bağlamda ilk ele aldığı iddia Hz. Fatıma'ya ithaf edilen mushaftır.⁷⁵ O, kimi Şîî kaynaklarının bunu, gerçekten Hz. Fatıma'ya ait bir Mushaf olarak

⁶⁶ İbnü'n-Nedîm, Übeyy b. Ka'b'a nisbet edilen üç farklı Mushaf nüshası olduğunu aktarmıştır. Bir nüshada yüz on üç sûre, bir nüshada yüz on dört sûre, bir diğer nüshada da yüz on altı sûre olduğunu bildirmiştir. Bkz. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 40-41.

⁶⁷ Câbirî, *Medhal*, 224.

⁶⁸ El-İtkân'da rivayet şu şekilde geçmektedir: "Ebû Ubeyd dedi ki, Haccâc bize tahdîs etti, o İbn Cüreyc'den rivayet etti, İbnü Ebi Humeyd ona haber verdi, o Humeydete Binti Ebi Yûnus'tan rivayet etti, o da dedi ki, babam seksen yaşındayken bana Âişe Mushafı'ndan şunu kıraat etti, "Şüphesiz ki Allah ve melekleri nebiye salât ederler, ey iman edenler, siz de ona salât edin, hakkıyla selâm edin ve ilk saflarda namaz kılanlara da..." b kz. Suyûtî, *el-İtkân*, 3/82.

⁶⁹ Câbirî, *Medhal*, 224.

⁷⁰ Câbirî, *Medhal*, 225.

⁷¹ Adil Yavuz, "Âdemoğlunun iki vadi dolusu malı olsa..." rivayetlerini senet ve metin tenkidine tabi tutmuştur. Rivayetlerin âhad olması, lafızların farklı olması, Hz. Peygamber'in bunu yazdırmamış olması, bir hüküm içermemesi gibi eleştirilerle bu rivayetin neshedilmiş bir ayeti işaret etmesinden ziyade, Hz. Peygamber'in ashabına öğüt vermesi babından merfû bir hadis olabileceği kanaatine varmıştır. Bkz. Yavuz, "Âdemoğlu'nun İki Vadi Malı Olsa Rivayeti Üzerine Bir Değerlendirme -Kur'an'da Eksiklik İddiaları Bağlamında-", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/22 (Kasım 2006), 132-157.

⁷² Adil Yavuz, bu rivayette el-Eş'ârî'nin "Müsebbihat sûrelerine benzer bir sûre okuyorduk..." cümlesinde "biz" sıygası kullanmasına rağmen "...bana unutturuldu" cümlesinde ise "ben" sıygası kullanmış olmasına dikkat çekerek unutmaya olayının tüm sahabeyi kapsamadığını, yalnızca kendi unuttuğunu ifade ettiğini belirtir. Bu rivayetin tamamı ele alındığı ve el-Eş'ârî'nin hayatı göz önünde bulundurulduğunda el-Eş'ârî'nin aslında böyle bir sûreyi unutmadığı, başka bir sûreyle karıştırdığı ve o sûreden kaldığını düşündüğü ayetleri de yanlış hatırladığı sonucuna ulaşır. Bkz. Yavuz, "Âdemoğlu'nun İki Vadi Malı Olsa Rivayeti Üzerine Bir Değerlendirme -Kur'an'da Eksiklik İddiaları Bağlamında-", 25-27.

⁷³ Câbirî, *Medhal*, 225.

⁷⁴ Câbirî, *Medhal*, 226.

⁷⁵ Fâtıma Mushafı, Şîî kaynaklarındaki çelişkili rivayetlerle birlikte Kur'an-ı Kerim'e alternatif bir kitap anlamında bir Mushaf olmayıp Hz. Peygamber'in vefatından sonra, Hz. Fâtıma'ya Cebrail (as) tarafından teselli mahiyetinde söylendiği ve Hz. Ali'nin yazdığı iddia edilen

gördüğünü, kimilerinin de bunun tefsir mahiyetinde bir Mushaf olduğunu iddia ettikleri görüşlerini aktarmıştır.⁷⁶

Câbirî ayrıca Şîîler'in muteber bir kısmının da eldeki Hz. Osman Mushafı'nda bazı ilavelerin ve eksiklerin bulunduğunu savunduklarını belirtmiştir. Müfessir, buna örnek olarak da en-Nuri et-Tabersî'nin (ö.1320/1903) *Faslu'l-Hitâb* isimli eserindeki iddiaları aktarmıştır.⁷⁷ Câbirî'ye göre bu eserde Kur'ân'ın cem'i esnasında Mushaf'a alınmayan bazı metinler olduğu iddia edilmektedir. Öte yandan Câbirî, bu eserde yer alan ve Mushaf'a alınmadığı iddia edilen Velâyet ve Nurayn⁷⁸ isimli sûrelerin metinlerinin bir kısmını aktarmıştır.⁷⁹

Câbirî'nin ele aldığı bir başka eser de el-Küleynî'nin (ö.329/941) *Usulu'l-Kâfi*'sidir. O, bu eserde de İmam Muhammed Bâkir'dan (ö.114/733) aktarılan rivayetler olduğunu belirtmiştir. Müfessir, bu rivayetlere göre Mushaf'tan "Ali" isminin çıkarıldığını aktarmıştır. Ayrıca o, bu eserde iddia edilen, Bakara 2/23. ve Ahzab 33/71. ayetlerinin "Ali" isminin çıkarılmamış halini de aktarmıştır.⁸⁰ Bununla birlikte kendisi, Küleynî'nin bu tür tahrif iddialarının diğer Şîî kaynaklarca tevil edildiğini, örneğin Hûî'nin (ö.1992) bu metinlerdeki ilaveleri tefsir mahiyetinde değerlendirdiğini belirtmiştir.⁸¹

Câbirî, Şia'nın tüm bu iddialarının aslında siyasetin etkisiyle ortaya çıktığını savunmuştur. Müfessir, bu siyasetin oluşmasında da Hz. Peygamber'in vefatı sonrasında yaşanan halife seçilme tartışmalarının ve Kur'ân'ın cem edilmesi olayının etkili olduğunu belirtmiştir. O, hilafet tartışmalarının aslında Hz. Peygamber'in sağlığında da yaşandığını, ancak Hz. Peygamber'in müdahaleleriyle bu tür tartışmaların çatışmaya dönüşmeden sona erdiğini aktarmıştır. Ancak müellif, hilafet seçimi tartışmalarında Şîîlerin, kendi görüşlerini desteklemek mahiyetinde çeşitli ayetleri referans gösterirken Sünnî kaynakların herhangi bir ayete başvurmadığına dikkat çekmiştir.⁸²

Öte yandan Câbirî Şîî âlimlerin kahir ekseriyetinin de eldeki Mushaf'ı kabul ettiklerini ifade etmiştir. Ayrıca Câbirî'ye göre tahrifi savunanların iddia ettikleri metinler çeşitli yönlerden Kur'ân üslubuna aykırılık teşkil etmektedir. O, bu yönlerden bir tanesinin, bu metinlerin Hz. Peygamber döneminde yaşanmamış olaylardan yaşanmış gibi bahsediyor olması olduğunu, bir diğer yönünü de Kur'ân'ın bu tür siyasi olaylara hiç değinmiyor olması olarak açıklamıştır.⁸³

Câbirî, Şîîler'in tahrif iddialarının asılsız olduğunu böylece gözler önüne serdikten sonra Sünnî âlimlerin savundukları "Kur'ân'da bazı ayetlerin bulunmadığı" iddiaları değerlendirmiş ve kendisi bu

sözlerdir. Daha geniş bilgi için bkz. Kevser Keskin, *Oniki İmamcı Şîî Rivayet Kaynaklarında Fâtıma Mushafı İle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi* (Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 22-24.

⁷⁶ Câbirî, *Medhal*, 226.

⁷⁷ Sabuhi Şahavatov, en-Nuri et-Tabersî'yi Kur'ân'da tahrif iddiaları sebebiyle gulat-ı Şia içerisinde zikretmiştir. Bkz. Sabuhi Şahavatov, "İmamiyye Şiası'nın Kur'ân'ın Tahrifi Konusuna Yaklaşımı", *Usul İslâm Araştırmaları*, 22/22 (Aralık 2014), 49-50.

⁷⁸ Nurayn ve Velayet rivayetlerinin tenkidi hakkında bkz. Yavuz, "Kur'ân'da Eksiklik Olduğu İddiaları Bağlamında Bazı Sûrelerle İlgili Rivayetler Üzerine Bir Değerlendirme (Ahzâb, Muavvizeteyn, Kunut ve Nurayn Rivayetleri)", 12-22, 32-34.

⁷⁹ Câbirî, *Medhal*, 226-227.

⁸⁰ Bakara 2/23 hakkında iddia edilen metin şöyledir: "Eğer kulumuza Ali hakkında indirdiklerimizden herhangi bir şüpheye düşüyorsanız, haydi onun benzeri bir sûre getirin!". Ahzâb 33/71 hakkında iddia edilen metin de şöyledir: "Kim Ali'nin ve ondan sonra gelen imamların velayeti konusunda Allah ve Rasulü'ne itaat ederse büyük bir kurtuluşa ermiş olur." Bkz. Câbirî, *Medhal*, 227-228.

⁸¹ Câbirî, *Medhal*, 228.; Ayrıca Şia'nın, Kur'ân metninin tahrif edildiğine dair iddiaları hakkında bkz. Şaban Kondi, "Şia'da Kur'ân'ın Mevsukiyeti Sorunu: el-İntisar Adlı Eser Üzerinde Bir Değerlendirme", *İlahiyat Akademi Dergisi*, 10 (Aralık 2019), 169-192.

⁸² Câbirî, *Medhal*, 229.

⁸³ Câbirî, *Medhal*, 229.

tür söylemleri tahrif olarak nitelendirmiştir. Ona göre Sünnî kaynaklardaki tahrife dair bilgileri değerlendirmede iki ölçüt mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Câbirî, çok zorlu ve tehlikeli bir yolculuk olmasını sebep göstererek ilk kıstasın “Hicret” olduğunu belirtmiştir. Müfessir, bu yolculuk esnasında Mekke’deki vahiy kâtiplerinin vahiy yazılı malzemeleri Medine’ye taşırken bu malzemelerin bir kısmının kaybolmuş olmasının muhtemel olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla Câbirî’ye göre eğer Kur’ân’dan bir şeyler kaybolmuşsa bu kaybolanların Mekkî sûrelerden olması gerekir. Kendisi, buna mukâbil Sünnî kaynaklardaki tüm tahrif iddialarının Medenî sûrelerde vuku bulunduğu rivayetlerini nazara vermiştir.⁸⁴

Câbirî’ye göre dikkate alınması gereken ikinci ölçüt de bu tahrif iddialarının çoğunlukla Tevbe ve Ahzâb sûrelerine yönelik olmasıdır. Mahut rivayetleri bu ölçüte göre değerlendirmek için her iki sûrenin de işlediği konuları ele alan Câbirî, bu sûrelerin ortak olarak Müslümanlar’ı uyarma konularını haiz olduğunu ortaya koymuştur. Hatta Câbirî’ye göre bu sûrelerdeki uyarma, Kur’ân üslubunun en üst düzeyindedir. Müfessir, bunun daha ötesinde bir uyarı olmasının zor olacağını, bu sebeple bu sûrelerde herhangi bir eksiklik olmasının ihtimal dâhilinde olmadığını savunmuştur.⁸⁵

Bundan sonra Câbirî, Ahzâb sûresindeki kayıp ayet rivayetlerini metin açısından tenkit etmiştir. Bu çerçevede müfessir, ilk önce bu sûre içerisinden kaybolduğu iddia edilen çok sayıda ayet olmasına karşın hatırlarda yalnızca iki ayetin kalmış olmasını akıl dışı bulmuş ve bu durumun da bu rivayetin inandırıcılığını yok ettiğini belirtmiştir. Müellifin, kaybolduğu iddia edilen ayet rivayetleri Hz. Ömer’in (r.a.), recm ayeti rivayeti ve Hz. Aişe’nin (r.a.), vahiy yazılı malzemeyi bir keçinin yediği rivayetidir. Müfessir, ikinci olarak İbn Aşûr’un bu rivayetlere yönelik gerçekleştirdiği metin tenkidine katıldığını belirtir. Câbirî’nin aktardığına göre İbn Aşûr, ayet/sûre olduğu iddia edilen bu rivayetlerin bir kişinin hafızasından kaybolmasının tüm hafızların ezberinden kaybolmuş olmasını gerektirmeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca İbn Aşûr bu iddiaların doğru olması halinde bile bu sahabilerin, kaybolduğunu zannettikleri ayetlerin aslında başka sûrelere ait olan bölümler olabileceğini savunmuştur.⁸⁶

Şîî ve Sünnî kaynakların görüşlerini bu şekilde aktarıp inceledikten sonra Câbirî son söz olarak ilginç bir iddiada bulunmuştur. Ona göre eğer Kur’ân’dan bazı ayetler sâkıt olmuşsa bu ayetler olsa olsa besmelesiyle birlikte Tevbe sûresinin baş tarafı olmalıdır. Câbirî, Kurtubî’yi referans göstererek sahip çıktığı bu görüşünü, Tevbe sûresinin giriş kısmının Kur’ân’ın sûre giriş kısmı üslûbuna aykırı olduğu teziyle de teyit etmeye çabalamıştır. O, Kur’ân’daki her sûrenin, konusuna başlamadan önce uzun ya da kısa bir giriş bölümü olduğunu savunmuştur. Ancak müfessir, Tevbe Sûresi’nde konuya, girizgâh yapılmaksızın başladığını belirtmiştir. Câbirî bu durumda -eğer düşüyse- buradaki düşen ayetlerin müşriklerle evvelce yapılan antlaşmalar gibi bir konudan bahseden ayetler olabileceğini iddia etmiştir. O, sahip olduğu bu görüşü de aklî ve naklî delillerle temellendirmeye çalışmıştır. Şöyle ki, kendisi,

⁸⁴ Bu kıyaslamayı yaparken Câbirî, mekkî sûrelerde herhangi bir nesih vuku bulunduğunu iddia etmemektedir. Yalnızca Medenî sûreler üzerindeki nesih iddialarının mantıksızlığını ortaya koymaya çabalamaktadır. Câbirî, *Medhal*, 229.

⁸⁵ Câbirî, *Medhal*, 229-231.

⁸⁶ Câbirî, *Medhal*, 231-232.

sahabelerin de birer insan olduğunu ve hatadan korunmuş olmadıklarını ifade etmiştir. Müfessir, bu durumda Kur’ân’ın cem’i esnasında heyeti oluşturan sahâbîlerin böyle bir hata yapmış olabileceklerini belirtmiştir. Müellif bununla birlikte elinde vahiy yazılı materyaller bulunan veya şahsî mushafa sahip olan sahâbîlerin, mezkûr materyallerinin birbirlerinden miktar ve ayet/sûre sıralaması olarak farklılık arz ettiğini aktarmıştır. Câbirî, bu durumun Allah Teâlâ’nın Kur’ân’ı koruyacağına dair nâzil buyurduğu ayet⁸⁷ ile çelişmeyeceğini savunmuştur. Ayrıca o, nesih konusuna delil olarak gösterilen A’lâ 87/6-7, Nahl 16/101, Hac 22/52, Bakara 2/106 ve Ra’d 13/38-39. ayetlerin de bir bütün olarak incelendiğinde Kur’ân’da Allah Teâlâ’nın bilgisi dâhilinde bir değişiklik olduğunu imlediğini savunmuştur.⁸⁸ Müfessir, bu sûre hakkında, neshedildikten sonra bu sûrenin dörtte biri kaldığı şeklindeki bir rivayeti yine Kurtubî tefsirine⁸⁹ dayanarak aktarmıştır.⁹⁰ Ancak Kur’ân’da neshedilmiş ayet bulunmadığı konusunda kırmızıçizgilere sahip olan, hatta Kur’ân ve nesih kavramlarının yan yana dahi gelmesinin mümkün olmadığını savunan Câbirî’nin, Tevbe sûresinin baş kısmındaki ayetlerin düşmüş olabileceği iddiasına sahip çıkması onun nesih konusundaki görüşleriyle tutarlı görünmemektedir.⁹¹

Ayrıca, *Medhal* isimli eserinde bu iddiayı dile getiren Câbirî, *Fehmu’l-Kur’ân* tefsirinde ise bu görüşe değinmemektedir. Hatta sûrenin Tebuk savaşı hazırlıklarının olduğu bir zaman diliminde nâzil olduğunu belirterek sûredeki bu farklı giriş üslubunun, tebliğ süreci içerisinde gerçekleşen tarihi vakiya uygunluğunu ispata çalışmaktadır. Ayrıca bu üsluba Zemahşeri’yi de referans olarak göstermektedir.⁹² Anlaşılan Câbirî, tefsirinden önce kaleme aldığı *Medhal* eserindeki görüşlerini tefsirini telif ederken tekrar gözden geçirmiş ve revize etmiştir.

Öte yandan Câbirî, Necm sûresinin tefsirinde Garânik olayına da değinmiştir. Müfessir bu konu hakkında aktarılan rivayetleri kabul etmediği gibi kabullenenlere karşı da eleştirel bir tavır sergilemiştir. Kendisi olayla ilgili rivayeti aktarmasının ardından müfessirlerin bu olayla ilgili İsrâ 17/73-75. ve Hac 22/52-53. ayetlerin Hz. Peygamber’i kınayan mahiyette nâzil olduğunu savunduklarını belirtmiştir. Ancak ona göre mezkûr ayetler gerek bağlam olarak gerekse nüzul sebepleri itibarıyla bu olayla ilgili değildir.⁹³

Ardından Câbirî bu rivayetleri metin açısından tenkit etmiştir. Müfessir, öncelikle bu sûrenin Habeşistan’a gerçekleşen hicret öncesinde nâzil olduğunu belirtmiştir. Câbirî’yi bu yargıya, sûredeki putlara yönelik yapılan sert eleştirilerin daha evvel nâzil olan sûrelerde yapılmamış olması sevk etmiştir. Bununla birlikte o, bu rivayet hakkında yapılan yorumların bu sûrenin Habeşistan hicreti

⁸⁷ Hicr 15/9.

⁸⁸ Câbirî, *Medhal*, 232.

⁸⁹ Kurtubî, Tevbe sûresinin Besmele’si hakkında bu görüşle birlikte beş farklı görüş aktarır. Ancak kendisi bu görüşler arasından bu süreyle birlikte Besmele’nin vahiyolunmadığı görüşünü tercih ettiğini ifade eder. Kurtubî’nin Tevbe sûresinin Besmele’si hakkında aktardığı görüşler için bkz. Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 8/61-62.; Râzî, bu konuyu vahiy ile belirlenmiş olarak kabul etmek gerektiğini, aksi durumun, İmamiyye’nin “Kur’ân’da eksik vardır” görüşünü kabullenip caiz görmek anlamına geleceği ve bunun da Kur’ân’ı hüccet olmaktan çıkaracağını savunur. Bkz. Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb* (Beyrut: İhyau’t-Turasi’l-Arabi Yayınları, 1420/1999), 15/521-522.

⁹⁰ Câbirî, *Medhal*, 223-224.

⁹¹ Câbirî’nin nesih hakkındaki görüşleri için bkz. Şahin, *Tefsir’de Usul Farklılığı*, 113-121.

⁹² Câbirî, *Fehmu’l-Kur’ân*, 3/383-390.

⁹³ Câbirî, *Fehmu’l-Kur’âni’l-Hakim et-Tefsiru’l-Vadihu Hasebe Tertibi’n-Nuzûl* (Daru’l-Beyda: Daru’n-Neşri’l-Mağribiyye, 2008), 1/95.

sonrası olduğu ön kabulüyle yapıldığını ifade etmiştir. Ona göre ise Müslümanlar'ın Habeşistan'a hicretine neden olan olay, putların eleştirildiği ayetlerin nâzil olması üzerine, Müslümanlar'a yönelik yapılan eziyetlerdir.⁹⁴

Rivayet içerisinde bulunan, müşriklerin mü'minlerle birlikte secde etmesi iddiasına da değinen Câbirî, dikkat çeken bir tespitte bulunmuştur. Müfessir, bu rivayette Hz. Peygamber'in, sûrenin tamamını okuduğu rivayet edilirken müşriklerin, sûrenin bütününe görmezden gelip sadece –söylendiği uydurulan- iki cümleye odaklanmış olması iddiasını eleştirmiştir. Müellif tüm sûrede Kureyş'e ve ilahlarına bu denli sert eleştiriler varken müşriklerin hem mü'minlerle birlikte hem de mü'minlerin ilahına secde etmiş olmalarının mümkün olmadığını ifade etmiştir. Câbirî tüm bu metin içi tutarsızlıklarla birlikte bu rivayetin uydurma olduğunun açık olduğunu belirtmiştir.

Sonuç olarak Câbirî en başta bugün elde bulunan Mushaf'ta var olan tüm ayetlerin Allah kelamı olduğunu, dolayısıyla insan eliyle herhangi bir ekleme olmadığını savunmakta ve Mushaf'ta fazlalık olduğu iddialarını baştan reddetmektedir. Mushaf'a bazı ayetlerin yazılmadığı iddialarını ise Şîî kaynakların iddiaları ve Sünnî kaynaklarda yer alan iddialar olarak iki gruba ayırmış, Şîî kaynakların iddialarını, bu iddiaların siyasi saiklerle ortaya çıktığını ifade ederek reddetmiştir. Sünnî kaynakların iddialarını da reddetme yoluna giden Câbirî burada da metinsel bağlam ve İbn Aşûr'un toplum hafızası kriterlerini kullanmış ve Ahzâb ve Tevbe sûreleri içerisinde var olan ve fakat cem' esnasında Mushaf'a yazılmayan ayet iddialarını çürütme yoluna gitmiştir. Kanaatimizce Câbirî metinsel bağlam ölçütünü öznel bir yorumla değerlendirmiştir. Nitekim bu öznellik ile Tevbe sûresinin girişi konusundaki görüşlerini serdetmiş ve sûrenin giriş kısmı diğer sûrelerle aynı olmadığı için burada nesih iddiasını savunmuştur. Hâlbuki her sûrenin giriş kısmı aynı karakterde mi olmalıdır? “Dikkat edin! Bu bir bildiridir!” cümlesi de bir sûrenin giriş kısmı neden olmasın! Bize göre Câbirî'nin bu düşüncesi çok iddialı olmuş ve fakat referansı zayıf olmuştur. Ayrıca neshedildiğini savunduğu ayetleri cem' heyetinin hafızasına yormuş buna mukabil Ahzâb ve Tevbe sûreleri hakkındaki diğer rivayetlerde işlettiği toplum hafızası kıstasını burada göz ardı etmiştir. Nitekim *Medhal* isimli eserinde serdettiği görüşlerini *Fehmu'l-Kur'ân* isimli eserinde tercih etmemiştir.

Garânik meselesinde Câbirî söz konusu hadiseye ilişkin rivayetleri sûrenin sebab-i nüzul rivayetleri, metinsel bağlamı ve mantık süzgecinden geçirek çağdaş dönem müfessirleri gibi eleştirel bir tutumla reddetme cihetine gitmiştir.

SONUÇ

Bugün elde bulunan Mushaf'a isnat edilen “nâzil olduğu halde bazı ayetlerin Mushaf'a yazılmadığı ve nâzil olmadığı halde de Mushaf'ta fazla ayetlerin bulunduğu” yönündeki iddiaların araştırıldığı bu çalışmada söz konusu mesele bugün elimizde mevcut olan en eski tam tefsir müellifi Mukâtil ile son dönem müfessirlerinden Câbirî tefsirleri özelinde değerlendirilmiştir. Bu iddialar çerçevesinde ele aldığımız “metni neshedilmiş olan ayetler” hakkında Mukâtil'in tefsirinde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Hz. Ömer ve Hz. Aişe gibi sahabilere isnad edilen bu tür rivayetlerin

⁹⁴ Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, 1/94.

Mukâtil tefsirinde bulunmaması onun bu konudaki görüşlerini net olarak ortaya koymasa da en azından ipuçları verecektir. Nitekim erken dönem tefsirlerinde metni mensuh ayetler hakkında bilgilerin bulunuyor olması da dikkate şayandır. Bu tartışmaların hiçbirinin yer almadığı Mukâtil tefsirine karşın Câbirî bu tartışmalar hakkında bugüne dek oluşan tüm bilgi birikimini gözler önüne sermiş ve genel olarak hepsini reddetmiştir. Bu durum da bize bu tür tartışmaların özellikle hicri ikinci asırdan sonra revaç bulduğuna işaret etmektedir.

Bununla birlikte hicrî yedinci asırdan itibaren hiçbir müfessirin kabul etmediği “Garânik hadisesi” rivayetlerinin Mukâtil tefsirinde yer alması ise onun gerek Hz. Peygamber’e gerekse Kur’ân’a ta’n kasdı değil, bu rivayet hakkında erken dönemin kabul alışkanlığına ve dolayısıyla tenkid kültürünün oluşmamış olduğuna işaret etmektedir. Tenkid kültürünün tüm veçhelerini önünde bulan Câbirî ise garânik rivayetlerini pek çok açıdan eleştirmiş ve kabul etmemiştir. Sonuç olarak garânik rivayeti özelinde her iki müfessirin tefsir yapma ameliyesinde erken dönemin teslimiyetçi, çağdaş dönemin ise eleştirel yaklaşımı ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

- Altay, Şeyma. *Mukâtil'in Tefsirinde Kur'an'ı Kur'an'la Tefsir*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Altuntaş, Mehmet. "Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsirinde İsrâiliyat ve Hurûf-ı Mukattaa Hakkındaki Yorumları". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]*, 13/13 (2018), 129-158.
- Atalan, Mehmet. "Şîh Kaynaklarda Ali B. Ebî Tâlip ve Fâtıma Mushafı". *Dini Araştırmalar* 8/23 (2005), 93-110.
- Birişik, Abdülhamit, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, Bursa: Emin Yay., 2. Basım, 2014.
- Bozkurt, Nahide. "Terör ve Şiddet Bağlamında Kullanılan Rivayetlerin Yorumlanması Üzerine". *Dini Araştırmalar Dergisi* 7/20 (Haziran 2004), 131-139.
- Câbirî, Muhammed Âbid. *Fehmu'l-Kur'âni'l-Hakîm et-Tefsiru'l-Vâdihu Hasebe Tertîbi'n-Nuzûl*. I. Cilt. Daru'l-Beyda: Dâru'n-Neşri'l-Mağribiyye, I. Basım, 2008.
- Câbirî, Muhammed Âbid. *Medhal ile'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Merkez-u Dirâsâti'l-Vahdeti'l-Arabiyye, I. Basım, 2006.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*, Ankara: Elif Ofset, 1979.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Garânik Meselesinin İstismarcıları". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/1 (1981), 69-91.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Garânik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/361-366. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Çelik, Ahmet - Ali Rafet Özkan. "Yeni Bir Evanjelik Hıristiyan Taktiği: Uydurma Kur'an el-Furkanu'l-Hakk". *EKEV Akademisi Dergisi* 10/28 (Yaz 2006), 13-30.
- Dadan, Ayşegül. *Ümmü Eymen Hayatı ve Şahsiyeti*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Demirci Muhsin. "Nesih Bağlamında Recim Âyeti Sorunu". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2000), 101-119.
- Erul, Bünyamin. "Ümmü Eymen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/317. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Gördük, Yunus Emre. "Tefsirde Rivayet-Yorum İlişkisi Üzerine Kronolojik Bir Analiz: Garânik Olayı Örneği". *Artuklu Akademi* 5/1 (Haziran 2018), 1-38.
- Gözeler, Esra, vd. "Corpus Coranicum Projesi: Kur'an'ı Geç Antik Döneme Ait Bir Metin Olarak Okumak". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53/2 (2012), 219-253. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000001373
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ. Ankara: İmaj Yayınları, 2003.
- Hizmetli, Sabri. *İslâm Tarihi*. Ankara: Yeni Çizgi Yay., II. Basım, 1995
- İbn Ebi Hâtim, Ebu Muhammed. *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Esad Muhammed Tayyib. b.y.: Mektebetü Nezzâr Mustafa Elbâz, III. Basım, 1419/1998.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâîl. *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Muhammed Hüseyin Şemsuddin. Beyrut:

- Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I. Basım, 1419/1998.
- İbnu'n-Nedîm. *el-Fihrist*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Kara, Seyfullah. "Hz. Peygamber'e Karşı Oryantalist Bakış ve Bu Bakışın Kırılmasında Metodolojik Yaklaşımın Önemi". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (Eylül 2005), 145-169.
- Keskin, Kevser. *Oniki İmamcı Şii Rivayet Kaynaklarında Fâtıma Mushafı İle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi*. Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Kızılabdullah, Şahin. "Dinlerde Barışın Teolojik Temelleri: Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm". *Dini Araştırmalar Dergisi* 21/53 (Haziran 2018), 169-186. <https://doi.org/10.15745/da.422754>
- Konaklı, Numan. "İ'cazu'l-Kur'ân Fikri: Mahiyet, Tarihsel Süreç ve Literatür". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2012/2), 251-290.
- Kondi, Şaban. "Şia'da Kur'ân'ın Mevsukiyeti Sorunu: el-İntisar Adlı Eser Özelinde Bir Değerlendirme". *İlahiyat Akademi Dergisi* 10 (Aralık 2019), 169-192.
- Korkmaz, Sıddık. *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, Ankara: Araştırma Yayınları, II. Basım 2012.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Burduni – İbrahim Atfeyyeş. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, II. Basım, 1384/1964.
- Mâtürîdî, Ebu Mansur. *Te'vilât-u Ehli's-Sünne*. thk. Mecdi Baslum. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I. Basım, 1426/2005.
- Mukâtil b. Süleyman, Ebu'l-Hasen. *Tefsîr-u Mukâtil b. Süleyman*. thk. Abdullah Mahmud Şehhate. b.y.: el-Hey'etü'l-Âmmetü'l-Mısriyyetü li'l-Kitâb Yay. 1989.
- Öz, Mustafa. "Gâliyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yay., 1996, 13/333-337.
- Öz, Mustafa. *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, 319-324.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'ân ve Aşırı Yorum*, Ankara: Ankara Okulu Yay., I. Basım, 2004.
- Râzî, Fahreddin. *Mefâtihu'l-Ğayb*. Beyrut: İhyau't-Turasi'l-Arabi Yayınları, 1420/1999.
- Siber, Şinasi. "Bâbîlik ve Bahâîlik". *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 1/5 (Ekim 1962), 27-31.
- Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman. *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhamed ebu'l-Fadl İbrahim. b.y.: el-Hey'etül-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb Yay., 1974.
- Şahavatov, Sabuhi. "İmamiyye Şiası'nın Kur'ân'ın Tahrifi Konusuna Yaklaşımı". *Usul İslâm Araştırmaları* 22/22 (Aralık 2014), 43-61.
- Şahin, Muhammed Hayri. *Tefsir'de Usul Farklılığı Mukâtil ile Câbirî Örneği*. İstanbul: Hiperyayın, I. Basım, 2021.
- Şahin, Muhammed Hayri. "Tefsirde İsrailiyat Tartışmaları: Mukâtil b. Süleyman ile Muhammed Âbid el-Câbirî Örneği". *Turkish Studies –Religion* 16/1 (Mart 2021), 85-101. <http://dx.doi.org/10.47091/TurkishStudies.49415>
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir. *Târihu'r-Rusul ve'l-Mülûk*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Beyrut: Dâru't-Turâs, 1387/1967.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir. *Câmiu'l-Beyân fi Te'vili'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, I. Basım, 1420/2000.

- Uyar, Mazlum. *İmamiyye Şiasında Düşünce Ekolleri Ahbârîlik*. İstanbul: Ayışığı Kitapları, I. Basım, 2000.
- Üçok, Bahriye. *İslâm'dan Dönerler ve Yalancı Peygamberler*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1967.
- Yavuz, Adil. “Kur’ân’da Eksiklik Olduğu İddiaları Bağlamında Bazı Sûrelerle İlgili Rivayetler Üzerine Bir Değerlendirme (Ahzâb, Muavvizeteyn, Kunut ve Nurayn Rivayetleri)”. *Marife* 6/1 (Nisan 2006), 7-39.
- Yavuz, Adil. “Evlenmeyi Haram Kılan “Beş Kez Süt Emme” Üzerine Bir Değerlendirme (Kur’ân’dan Bir Âyet mi, Peygamberimizden Gelen Bir Rivayet mi?)”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/23 (Kasım 2006), 51-71.
- Yavuz, Adil. “Âdemoğlunun İki Vadi Malı Olsa Rivayeti Üzerine Bir Değerlendirme –Kur’ân’da Eksiklik İddiaları Bağlamında-”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/22 (Kasım 2006), 132-157.
- Yurdagür, Metin. *Kelam Tarihi*. İstanbul: İFAV Yayınları, V. Basım, 2021.
- Zakzuk, Mahmud Hamdi. *Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Plânı*. çev. Abdülaziz Hatip. İzmir: Işık Yayınları, 1993.
- Zemahşeri, Ebu’l-Kasım. *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi’t-Tenzîl*. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, III. Basım, 1407/1986.